

Téka / Baka István költészeteiről (Borsodi L. László: Maszk és szerepjáték. Baka István költészetei)

Zsidó Ferenc

[2018. június]

BORSODI L. LÁSZLÓ: MASZK ÉS SZEREPJÁTÉK. BAKA ISTVÁN KÖLTÉSZETEI. BUDAPEST, KALLIGRAMKIADÓ, 2017.

Irodalmunk egységét, határokon átívelő összetartozni-akarását mi sem jelzi jobban, mint az efféle gesztusok, hogy például a békéscsabai Elek Tibor ír költészeti monográfiát Markó Béláról, a csíkszeredai Borsodi L. László pedig Baka Istvánról. Illetve, ha úgy vesszük, nincs ebben semmi gesztusértékű, ez a dolgok természetes rendje.

Nézzük meg egy kicsit közelebbről ez utóbbit, mellesleg Borsodi doktori értekezésének gutenbergi tárgyasulását. Amint a szerző a bevezetőben megállapítja, létezik egy (Ágoston Zoltán által) „kanonizációs zavarnak” nevezett jelenség Baka költészetének a megítélésében, amely azonban „nem kérdőjelezi meg a Baka-költészet jelentőségét”, (...) „nem egymással szemben álló, a művek értékét bizonygató és azt tagadó szekértáborok vitájáról van szó”, hanem arról, hogy Baka poétikáját kettősség jellemzi: egyszerre hagyományos és modern, képalkotása például Vörösmarty és József Attila hatását tükrözi, szerepverseinek tragikus játékossága és az egyéniség elvontabb világának vizsgálata viszont modernül hatott és hat maig.

Ennek a poétikának a szerepjátékos, egyben ön- és létértelmező jellege az intertextuális-interkulturális eljárások révén leírható szöveghagyomány- és kultúraértelmezés révén, magyar és világirodalmi, -kulturális világterek bekalandozása, sajátta tevése révén mives (időmértékes metrumban zenélő) versekben, zárt, metaforikus versnyelvben, a későmodernitás nyelvfelfogásához köthetően valósul meg.

Borsodi ugyanakkor nagyon pontosan érzékeli, hogy Baka örök rejtőzködő, alakváltó költészete az én széthullását és megsokszorozódását mutatja; az a katartikus, ugyanakkor zavarba ejtő a lírájában, hogy a szerepjáték mint nyelvi konstrukció kiiktat bármiféle ideologizálást, egyben ellenáll mindenféle, a költői életmű beskatulyázását célzó kísérletnek is. Ez – többek között – azzal is összefügg, hogy ezekben a maszköltésekben a szerzői én nem azonos a beszélő én-ekkel, sőt a Baka-poétika világán belül sincs egy végső egységként megragadható én, amelyre ezek a szerepjátékok visszamutatnának, s amely ezeket a szerepjátékosokat mozgatná: „Költészete nyelvekből, szerepekből, kultúrákból, nyelvi alakzatokból szövődik, amelyek nem-énként mondják el az ént.”

Borsodi L. László arra vállalkozik, hogy a költő halála előtt megszerkesztett, az életművet lezártnak felmutató, tehát költői testamentumnak tekintett Tájkép fohással című kötetét a metaforikus versbeszéd, a szerepjáték és a ciklusképzés összefüggéseiben megvizsgálja, kritikai horizontban újraolvassa, „a mérvadónak számító kritikai szövegekkel” párbeszédet folytatva. (Bakával sok irodalomtörténész, kritikus foglalkozott, ideológiától, világnézeti beállítottságtól függetlenül, ez is jelzi életműve egyetemes voltát.)

Olvasatom szerint Borsodi könyvének újdonsága abban rejlik, abban mozdul el az eddigi kritikai konszenzus mezsgyéjéről, hogy Baka teljes költői életművét szerepjátékosnak tekinti, tehát – a szakirodalom nagy részével ellentétben – a korai verseit szintén maszkverseknek tételezi és értelmezi (ezt támasztja alá a monográfia tagolódása is): „Baka poétikája szerepköltészet, amelyben az intertextuális eljárások révén (szöveg)hagyomány- és kultúraértelmezés, nyelvi világteremtés történik.”

Borsodi tehát e versszövegekben működő hagyományokat, azok egymáshoz való viszonyát, átértelmeződését vizsgálja, továbbá a ciklusokon belül a versek láncolatát és a ciklusok egymáshoz való viszonyát/kapcsolódását, a szerepjátékok mibenlétét, továbbgyűrűzését. Olykor újraértelmezi a korábbi szakirodalom néhány kijelentését, abból a megfigyelésből kiindulva, hogy Baka a gyűjteményes kötetében gyakorta változtat a ciklusok eredeti elrendezésén, a versek ciklusokon belüli sorrendjén, és ez új megvilágításba helyezi a költői életművet, ezért a korábbi kritikai/elemező észrevételek érvényességét is meg kell vizsgálni.

Borsodi elemzi Baka költészetének kontextusát is, arra keresve magyarázatot, hogy mi az oka a XX. századi, kortárs líra egyik legjelentősebb életműve viszonylagos mellőzöttségének, az értelenségnek, az elismerés hiányának. Egyik következtetése az, hogy ennek egyik oka Baka oroszos költői világa (a kortárs orosz költészetben inspirációra lelve, „oroszos stílust” alakított ki, áltájverseiben például orosz–magyar tájat rajzol meg), a másik pedig az 1988–1989-ben Magyarországon végbement politikai és irodalomkanonizációs váltás: Baka nem került bele az újabb kori kritikai névsorolvasásokba, kimaradt például Kulcsár Szabó Ernő A magyar irodalom története 1945–1991 című, iránytű jellegű munkájából.

Baka lírája sokrétegű, polifonikus, mondja Borsodi (ezért is lett a kötetének alcíme: Baka István költészetei), aki sommás, lényeglátó kijelentésekkel jellemzi ezt a lírát, mint például: „Az én és táj, ember és világ, egyén és közösség, közösségi költőszerep és nemzet viszonyát körvonalazó apokaliptikus versvilág nemcsak az értékek viszonylagossá válását és az ebből fakadó tragikum ironikus tudomásul vételét mutatja, hanem számot vet azzal a költőszereppel, költői hagyománnyal is, amely ezt megszólaltatja. A hagyomány, amelyből építkeznek: a magyar történelem, a bibliai regiszter és a tájköltészet, illetve a négy soros, rímes szakaszokra tagolt, dalszerű elégia.” E hagyományokkal való eljegyződés korántsem meghaladottságot jelent Borsodi értelmezése szerint, hanem egyediséget a XX. századvég sokhangú, kánonátrendeződések megélő költészetében.

A monográfia gerincét tehát a Tájkép fohással című kötet ciklusonkénti elemzése teszi ki, így kirajzolódik az életmű íve, egymásra vetülnek, párbeszédbe kerülnek a különféle maszkok és szerepjátékok. Ezek Borsodi értelmezése szerint Bakánál azt sugallják, hogy az identitás „okazonális”, csupán átmeneti szerepekben definiálható. Baka alteregói: Petőfi, Vörösmarty, Ady, Dózsa, Széchenyi, Háy János, Yorick, Sztjepan Pehotnij stb. visszatérő szerepek. A Liszt Ferenc éjszakái című versciklust például úgy definiálja Borsodi (itt jegyzem meg, hogy a könyv fejezetcímei nagyon találók és lényeglátók), hogy „maszk palimpszeszttel”; a transzszilvanizmust, a közösségi költőszerepet szerepjátékként megélő Székelyek című verse kapcsán pedig kiemeli, hogy a költői nyelv mindig a hiány megjelenítője Bakánál, a nemzet is inkább hiányként tételeződik, jobbra nyelvi entitásként.

Számos istenes verse van Bakának, de amint Borsodi megállapítja: „Isten Baka szövegeiben metafora, szimbólum, allegória, aki a textusok teremtett figurája, nyelviségében ragadható meg”, a Tűzbe vetett evangélium című vers kapcsán úgy fogalmaz, hogy az „dekanonizálja a bibliai nyelvezetet”.

A Megtalált versek című ciklust például „a kultúrában való bolyongás (...) passióval eljegyzett stációjának” nevezi, érzékeltetve, hogy Baka állandó lírai küzdelmet folytat a tökéletes megszólalásért, az „isten nyelv” megtalálásáért.

Ciklusról ciklusra haladva úgy érzékeli Borsodi, hogy Baka költészete minduntalan önkörébe (de nem önisméltésbe) tér vissza, s hogy megszólalását a hagyomány uralja, de „az én maga is teremti a hagyományt”, s hogy e költészet végső stációja: „a nyelv labirintusából a nyelven túliba jutás”.

Borsodi különbséget tesz hagyományos szerepversek és „újabb, fikcionált alakokat felsorakoztató versek” között, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy mennyire sajátos helyet foglal el a sorban Sztjepan Pehotnij, akinek verseit úgy mond oroszról magyarra fordítja Baka, azt állítva róla, hogy egy orosz szamizdatköltőről van szó, valójában Baka István neve oroszra fordítva: Sztjepan Pehotnij.

A szerepversek játékos/ironikus tragikuma a költészet hatalmában való csalódottságot fejezi ki, hangsúlyozza Borsodi. A kötet utolsó ciklusaiban eljut a szerepillúziókkal való leszámolásig, a szereptelenítésig is. Létösszegző versek ezek: a tárgyuk a számvetés az idővel, a készülődés a halálra. Borsodi ugyanakkor kiemeli, hogy a létértelmezés, a halállal való szembenézés, az apokaliptikus vonás ott van a korábbi verseiben is, tehát ez poétikai sajátosság nála, nem csupán a költő betegségével magyarázható (korabeli értékelői a Sztjepan Pehotnij testamentuma és a November angyalához című köteteket hajlamosak voltak úgy értelmezni, mint a költőnek kizárólag a halálközelség tudatában írt opusait). Borsodi hangsúlyozza, hogy nem üdvözítő az életrajz felől közelíteni Baka életművéhez, így a halálverseire is metafizikusan tekint: a költő számára a halál metafora, a nemlét megtapasztalásának lehetősége.

Az összegzőben kiemeli: „a rejtőzködés, a maszk által olyan költői világ teremtődött, amelyben megragadhatóvá válik a múlt és jövő, (...), a versenként, ciklusonként megsokszorozódó pillanat...”, amelyben az értékek viszonylagossá válásának tragikumát a szerepjátékok iróniává oldják.

Munkájára készülvén Borsodi alaposan tanulmányozta az idevágó szakirodalmat (a függelékben megtaláljuk ezek jegyzékét), masszív jegyzetapparátussal operál, hivatkozva/kommentálva az eddigi Baka-tanulmányokat – amint erre a bevezetőben is utaltam –, összefoglalja, szintézisüket adja, ugyanakkor új összefüggéseket is feltár. Ez kötetének legfőbb értéke, valamint az, hogy a figyelem előterébe állítja a több mint húsz éve halott, sosem elég divatos, de vitathatatlan értéket képviselő szegedi szerzőt. Borsodi érti és szereti Baka költészetét, elhivatott kutatóként nagy kiskorán végzett, ami még folytatható: Baka ugyanis nem csupán költőként, hanem fordítóként, kisregény szerzőjeként, novella- és drámaíróként is jelentős.